

Володимир Миколайович ШАПОВАЛ,

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-4826-8463>

ПОСТМЕТАФІЗИЧНИЙ ДИСКУРС І СУЧАСНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Сучасний світ являє собою надзвичайно рухливу, таку, що безперервно змінює свої відтінки, субстанцію, в якій безперервно перетікають одна в одну найрізноманітніші тенденції, і яка, ймовірно, наближається до чергової точки біфуркації. На думку багатьох експертів, наша цивілізація переживає етап надпотужної глобалізації. Хоча, стосовно різних регіонів, цей процес носить нерівномірний і вкрай суперечливий характер, однак він має певні загальні ознаки, що дозволяють вважати його всепланетним. «Глобальний характер розвитку, – зауважує Отфрід Гьофе, – відбувається у трьох аспектах. Він розпочинається з різноманітних контактів та сплетень у сферах економіки, науки та культури, у засобах комунікації. Та продовжується у все домінуючій, за умов розгортання інформаційних мереж, соціальній формі» [1, с. 10]. На думку Гьофе, «Йдеться про цивілізацію, яка характеризується взаємодією трьох чинників – науки та техніки, раціонального господарювання і такого поєднання прав людини, демократії і розподілу влад, які визначають некритичну конституційну державу або ліберальну демократію» [там само]. Причому, вказані характерні риси сучасності не можна розглядати як приналежність виключно Західного світу. Виходячи з того, що спільного між різними культурами, що існують у нашому світі, стає все більше, ніж відмінного, необхідно розгорнути ґрунтовний дискурс, що дав би можливість прийти до консенсусу, який були б здатні сприймати всі суспільства, незалежно від соціальних і культурних орієнтацій.

У ситуації, що склалась, наявність відносно визначених правових критеріїв соціального порядку стає надзвичайно важливою. Це надавало б можливість зрозуміти ситуацію, яку нині переживає людство, адекватно реагувати на виклики часу, не допускати скочування до неконтрольованої деструктивності, розробляти надійні інструменти підтримки існуючого status quo та забезпечувати сталий розвиток. Перед юристами і правоохоронними органами стоять складні завдання. З одного боку, треба безумовно відстоювати основні цінності сучасного цивілізованого суспільства, такі, як: справедливість, свобода, демократія, права людини. З іншого, – забезпечувати захист інституційних засад державного устрою від будь яких зазіхань з боку тих, хто має руйнівні наміри, терористичних груп і злочинних осіб. При цьому, захищаючи індивідуальне, – права і свободи окремих осіб, – не можна забувати про загальне – інтереси держави. Одночасно, захищаючи інтереси держави, необхідно завжди пам'ятати, що поняття держави є, значною мірою, абстракцією, насправді, будь яка держава існує для того, щоб створювати можливості для задоволення основних потреб людей, забезпечувати баланс інтересів такої, що проживає сумісно, множини індивідів.

Що б там не казали, але в дійсності існують живі люди, які мають свої бажання і життєві потреби, що не вичерпуються чистою вітальністю, а відрізняються напрочуд багатою і різноспрямованою палітрою. Задоволення неймовірного різноманіття потреб і бажань людей сучасного суспільства поза організуючої і спрямовуючої діяльності держави і права неможливе. Сучасний соціум представляє собою надзвичайно сітку переплетених і таких, що швидко змінюються, соціокультурних зв'язки і відносини, які вимагають всебічного нормативного регулювання. Проте, однією лише регулюючою функцією роль права у даному контексті не вичерпується. Право з необхідністю має тісні зв'язки з моральною і навіть екзистенціальною сферами. Воно виходить на таку важливу категорію, як справедливість. Зазначені обставини зумовлюють виключно серйозні і диференційовані вимоги, які пред'являються до сучасного права.

Для того, щоб право відповідало вимогам часу, треба мати більш менш адекватне його розуміння, обґрунтувати теоретично аргументовану і одночасно діючу модель. Між тим, дійсність нерідко вибухає такими серйозними соціальними катаклізмами, що виникає думка про повну безсилість права забезпечити легітимними засобами соціальний порядок. Правова думка, що за визначенням, схильна до догматизму, що призводить до того, що вона дещо відстає від реальності, намагаючись вирішувати проблеми, що підкладає життя, застарілими методами.

На думку Райнольда Циппеліуса, будь які спроби досягнути право в якомусь одному аспекті є безперспективними. Якщо правом «вважати порядок норм, то воно є смисловим змістом, а не фактом» [2, с. 7]. Проте важко заперечувати його тісний зв'язок з антропологічними і соціальними факторами. Разом з тим, «право зумовлене не лише інтересами і не вичерпується тим, що ефективно регулює задоволення інтересів». Воно повинно також бути справедливим регулюванням інтересів. Питання про те, в якому відношенні перебувають право і справедливість, незважаючи на тисячолітню традицію спроб з'ясувати цей зв'язок, залишається відкритим.

Багато дослідників сучасності з повними підставами вважають, що ми живемо у постметафізичну епоху. «Розвінчання логоцентризму у деконструкціонізмі, – вказує Г. Л. Тульчинський, – фактично виявилось останньою сходиною розвоплощення логосу, який позбувся своїх характеристик тілесності і присутності, які додавались йому практикою голосу, звучання слів, і перейшов в область чистих відстрочок і нефізичних відстежень у рамках письмової мови, остаточно розриває зв'язки з означуванням і походженням» [3, с. 5]. Останнє мало наслідком те, що «Виявився

шок гуманітарної інтелігенції перед новою цивілізацією, що вимагає змін у духовному досвіді, світогляді, метафізиці, моральності, художній, науковій, політичній практиці. Постмодернізм виявився неконструктивним у тому плані, що застиг у стадії відсторонення (деконструкції) звичного. Але необхідний наступний крок – нова конструктивна робота з сенсами, що є відстороненими» [там само].

На думку Ю. Габермаса, особливістю постметафізичного мислення є те, що воно «не вичерпується підкресленням кінцевості розуму, як і простим зв'язком фаллібілістичної свідомості і антискептичною орієнтацією на істину... При агностичній передумові воно утримується, з одного боку, від судження про релігійні істини і наполягає на проведенні суворої межі між вірою і знанням. З іншого боку, постметафізичне мислення звертається проти сциєнтистські обмеженої концепції розуму і проти виключення релігійних вчень з генеалогії розуму» [4, с. 151].

Постметафізичне мислення характеризується чотирма найважливішими ознаками: процесуальною раціональністю або фаллібілізмом, контекстуальністю розуму, лінгвістичним поворотом і приматом повсякденного [див.: 5]. Воно поступово проникає в усі сфери духовної культури і соціальних відносин, і право, у цьому контексті, не є винятком. «Символічним для розвитку філософського і філософсько-правового мислення, – зазначає Карола Шульце, – є те, що, з одного боку, метафізика, в якій брали початок природне право і право розуму, безповоротно канула у минуле, і цим був завершений розрив з природною і логіко-правовою традицією. З іншого боку, зведення правової філософії до теорії права, чому спочатку сприяли прихильники правового позитивізму, було рішуче відкинуто; спостерігається протилежне прагнення до предметної філософії, пов'язане з відродженням практичної філософії та правової етики» [6, с. 16]. Звідси випливає необхідність пошуку нових підходів до розуміння права, які не тільки більш повно розкривали б його природу, але й давали б змогу гарантованого практичного втілення, направленого на упорядкування соціальних процесів.

Юрген Хабермаса відстоював ту думку, що «Сучасне примусове право повинно проводитися методом, що гарантує легітимність, методом, який підпорядковується як постметафізичному, тобто світоглядно нейтрального, рівню обґрунтування, так і розумній моралі» [4, с. 87]. Останнє, однак, зовсім не означає, що «демократичний метод не може співвідносити свою легітимізуючу силу з мораллю, що передує праву, не руйнуючи при цьому перформативний сенс демократичного самовизначення конкретного колективу, відокремленого часом і простором» [там само]. Само по собі право може швидко перейти межу, де стирається грань між легітимним і нелегітимним примусом, якщо не будуть враховувати, на перший погляд, малозначущі, але надзвичайно впливові моральні контексти.

Аналізуючи проблему співвідношення права і справедливості у роздумах Ю. Хабермаса, К. Шульце зазначає, цей мислитель «виходить з припущення, що комунікативна раціональність приходить на зміну метафізично обґрунтованим теоріям раціонального пізнання, раціональної моралі і разом з ними раціональному праву. При цьому природне право редукується до процедур з метою відкрити більше простору для волі. Тобто легітимність норми встановлюється тільки після підтвердження її вірності процесуальним шляхом. Це означає, що позитивне право може знайти легітимність тільки в процесі можливого розумного формування думки і волі, але воно більш не виводиться, як раніше, з вищого морального права» [6, с. 21].

«Постметафізичною, – зазначає К. Шульце, – можна назвати підкреслену в кінці ХХ ст. технічною цивілізацією і скептично орієнтовану позицію, згідно з якою на головні питання метафізики – Звідки і Куди, Навіщо і Як ми існуємо, на питання про Бога, свободу і безсмертя – більше немає кінцевих, обов'язкових для всіх відповідей» [6, с. 18]. «Якщо спочатку, – підкреслює німецька дослідниця, – постметафізичне мислення було направлене проти будь якої нормативної теорії і було зайняте критикою права розуму і метафізики у радикальних формах, то з кінця 80-х рр. ХХ ст. і до цього дня воно знову все більше звертається до питань етики та справедливості» [там само]. Тобто моральні питання, що стосуються сутнісного розуміння права ні за яких обставин не можна оставляти без уваги.

Намагаючись показати особливості постметафізичного розуміння сучасного права, І. Л. Чеснов цілком доречно стверджує: «Посткласична філософія права задає нові уявлення про право, що значно відрізняються від класичних. Наївний об'єктивізм, що реіфікує правове буття, замінюється інтерсуб'єктивізмом; безсуб'єктність юридичного нормативізму трансформується у людиноцентризм; контекстуалізм, історична та соціокультурна обумовленість права або релятивізм приходять на зміну універсалізму; конструйованість правової реальності як механізм її відтворення, що задає практичний вимір, включаючи процесуальність, замінює статичність права; всі потенційно невичерпні модуси буття права мають внутрішню основу – правову комунікацію, змістом якої... виступає діалогічність» [7, с. 13]. Іншими словами, деконструкція класичного розуміння права є одночасно і кінцем, і початком його нового життя у постметафізичну епоху.

Підводячи підсумки, слід зауважити наступне. Проблема розуміння глибинних процесів, які відбуваються у сучасному праві, являє собою одну з основоположних проблем філософії права, яка незмінно викликає суперечки між представниками різних напрямків соціально-гуманітарної думки. Навряд чи хто зможе сьогодні з повним переконанням наполягати на тому, що дана проблема вирішена або хоча б близька до вирішення. Право являє собою настільки складний і суперечливий феномен, воно залежить від такої великої кількості різноманітних чинників економічного, соціального та антропологічного характеру, що говорити про нього як про щось стало навряд чи доводиться. Зміна соціально-політичної або екзистенціальної ситуації, нові відкриття у царині природних і соціо-гуманітарних наук незмінно призводять до змін розуміння права, вимагають не тільки переосмислення його феноменальних характеристик, але і перегляду підходів до його сутнісним філософських засад.

Звернення до постметафізичних аспектів розуміння сучасного права дозволяє сформулювати більш реалістичну картину правової реальності, ґрунтовніше зрозуміти його роль у сучасному глобалізованому світі, побудувати адекватні

філософські та теоретико-правові моделі, які можуть відкрити нові обрії його подальших досліджень та практичного використання.

Список бібліографічних посилань

1. Гюффе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу : пер. з нім. Київ : Альтерпрес, 2003. 264 с.
2. Циппеліус Р. Філософія права : пер. з нім. Київ : ТанDEM, 2000. 300 с.
3. Перспективы метафизики: классическая и неклассическая метафизика на рубеже веков / под ред. Г. Л. Тульчинского, М. С. Уварова. СПб. : Алетейя, 2001. 415 с.
4. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией. Философские статьи. М. : Весь мир, 2011. 250 с.
5. Habermas J. Postmetaphysical thinking: Philosophical essays. Cambridge ; L., 1992. 241 p.
6. Шульце К. Постфетатизическое мышление и переосмысление права разума (справедливость в восприятии Лумана, Хабермаса и Деррида). URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/postmetafizicheskoe-myshlenie-i-pereosmyslenie-prava-razuma-spravedlivost-v-vospriyatii-lumana-habermasa-i-derrida> (дата звернення: 29.10.2019).
7. Чеснов И. Л. Философия права в эпоху постметафизики. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofiya-prava-v-epohu-postmetafiziki> (дата звернення: 29.10.2019).

Одержано 31.10.2019

УДК 343.98

Катерина Анатоліївна ШАПОВАЛ,

ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ, УЧИНЕНИХ У ЗВ'ЯЗКУ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

Останніми роками громадське суспільство України все більше турбує проблема насильства в сім'ї, як одного, з найбільш соціальних явищ. Впровадження соціальних програм, на жаль, не призводить до зменшення кількості фактів сімейного насильства.

Сьогодні, насильство в сім'ї стало найпоширенішою формою агресії в сучасній Україні. Так, 30–40 % тяжких насильницьких злочинів вчиняється саме в сім'ї. Жертви сімейно-побутових конфліктів складають найчисленнішу групу серед загиблих і потерпілих від будь-яких злочинів. Про це свідчать зміни та доповнення в законодавстві.

Але, не зважаючи на прийняття нового Закону України «Про запобігання та протидії домашньому насильству» та доповнення Кримінального кодексу України (далі – ККУ) ст. 126¹ «Домашнє насильство», це в цілому не розкриває зміст кримінальних правопорушень, що регулюються даною статтею [1]. В свою чергу вчинення домашнього насильства виступає підґрунтям для раптового виникнення мотиву щодо скоєння більш тяжких та особливо тяжких злочинів, таких як вбивства.

Так, за даними статистики Генеральної прокуратури України, що відображається в «Єдиному звіті про кримінальні правопорушення» можна спостерігати наступні статистичні дані за 2018–2019 роки [2]:

		2018 рік	2019 рік
Усього кримінальних правопорушень		407334	363 949
пов'язаних з насильством у сім'ї	всього	1083	1 721
	особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення	219	463
	у стані алкогольного сп'яніння	395	582
	групою осіб	1	6

Отже, при зменшенні загальної кількості злочинів, кількість правопорушень вчинених із застосуванням домашнього насильства зростає. Зокрема, статистичні дані про вчинення вбивств у зв'язку з домашнім насильством відсутні. Але даний вид злочинів набуває більш широких масштабів та потребує детального аналізу.

Так, на практиці виникають великі труднощі щодо встановлення саме мотиву вбивства у зв'язку з домашнім насильством (матиме місце лише у випадку, коли винний позбавляє іншу особу життя внаслідок вчинення відносно неї фізичного, психологічного насильства), що є визначальним чинником, та дозволяє вірно кваліфікувати діяння, проводити на належному рівні розслідування зазначеної категорії кримінальних проваджень.

Домашнє насильство, згідно ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидії домашньому насильству», – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [3].